

21. YÜZYILDA YÜKSEKÖĞRETİM VE TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİ

Aybar Ertepinar*

Üniversitelerin ülkemizde evrensel anlamına uygun olarak yapılanması ve tariflenmesi 1933 yılında başlar. Aynı yıllarda, nazi Almanyasından kaçan bilim adamlarının İstanbul'a gelmeleri, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesinde görev almaları bu başlangıcı görkemli kılar. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren, yurt içindeki imkanların hemen hemen yok denecek düzeyde olması nedeni ile, öğretim üyesi ve araştırmacı yetiştirmek için, o yıllarda Avrupa'nın en prestijli yükseköğretim kurumlarına devlet bursu ile öğrenci gönderilmiştir. Sayısal artışların, nitelikten ödün vermek gerekçesi ile kısıtlı ve kontrollü olarak gerçekleştirildiği bu yıllarda, İstanbul dışında hayata geçirilen ilk üniversite Ankara Üniversitesi olmuştur. 1950'li yıllarda, diğer büyük şehirlere de yayılacak bir şekilde üniversite sayısı artırılmış, ancak bu artışlarda yeni açılacak üniversitelerin finansal kaynakları ve üstlenecekleri misyonlar daha önceden açık bir şekilde belirlendiği için gelişmeleri sağlıklı olmuştur.

Sistemdeki ilk büyük yasal değişiklik 2547 sayılı yasa ile 1981 yılında gerçekleşmiştir. Bu yasa ile, lise üstü tüm eğitim-öğretim katı bir merkezîyetçilikle aynı çatı altında toplanmıştır. Bu dönemde sistemdeki ilk büyük ve toplu sayısal artışlar gerçekleştirilmiş; buna paralel olarak, bu kurumların nitelikleri sorgulanmaya başlanmıştır. Ülkemizde kavramsal olarak kitlesel yükseköğretime dönüşün ve nitelik sorunlarının artışının başlangıç tarihi 1981'dir.

Sayılarla Yükseköğretim¹

Özellikle 2005 yılından günümüze, çok kısa zaman aralıklarında, yükseköğretim kurumlarının sayısında çok büyük artışlar yaşanmıştır (Tablo 1). 2005 yılında 53'ü Devlet, 25'i Vakıf olmak üzere 78 üniversite varken, günümüz itibarı ile bu sayı 104'ü Devlet, 62'si Vakıf olmak üzere 166'ya ulaşmış, ayrıca 7 tane vakıf meslek yüksekokulu açılmıştır. Buna paralel olarak, bir yükseköğretim programına kayıtlı olan öğrencilerin sayısı (2 yıllık meslek yüksekokulu programları ve açık öğretim dahil) 2004-2005 akademik yılında

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Yükseköğretim Kurulu eski Başkanvekili.
E-posta: aybar@metu.edu.tr

¹ Üniversite sayıları 15 Haziran 2011 tarihinde YÖK'nun web sitesinden, diğer sayılar ÖSYM'nin 2009-210 yılına ait son istatistiklerinden alınmıştır.

yaklaşık 2 milyon 200 bin iken, 2010-2011 akademik yılında bu sayı yaklaşık 3,5 milyona ulaşmıştır. Üniversite kontenjanlarında ilan edilip başvuru yapılmayan, açık kalan kontenjan sayısı ise 100 binin üzerindedir. En büyük artış, yaklaşık 800 binden, yaklaşık 1,6 milyona ulaşan açık öğretimde gerçekleşmiştir.

Yükseköğretimde kitlesel eğitime 1980li yılların başında geçildiği de göz önüne alınırsa, 70 yılda 76'ya ulaşabilen üniversite sayısının, son 10 yılda kendisini ikiye katlamış olması üzerinde ciddiyletme durulması gereken bir husustur. Böyle bir büyümenin kabul edilebilirliği, yeni açılan üniversitelerde,

- Küresel üniversite tanımının gerektirdiği asgari düzeye erişilmesi,
- Varolan üniversitelerdeki niteliğin, en azından, sürdürülebilmesine bağlıdır.

Özetle,

- Mali kaynak akışının sağlanması,
- Nitelikli yeni öğretim üyesi bulabilmekteki darboğazın aşılması,
- Kurumun öğrenci ve öğretim üyesi için cazip olabilmesi gerekmektedir.

Tablo 1 Türkiye yükseköğretiminde 1981-2011 yılları arası

Yıllar/Sayılar	1981/2	2005/6	2008/9	2010/11
Üniversite	19	78	139	166
Öğretim üyesi	~13 bin	~32bin	?	41bin
Öğrenci	~120 bin (+120bin) ²	~2,2 milyon	~2,9 milyon	~3,5 milyon

Tablo 2 Bazı yeni programlara ait istatistikler

	Üniversite	Fakülte ve 4 yıllık yüksek okullarda kayıtlı öğrenci sayısı	Öğrenci/öğretim üyesi sayısı
1	1+1+15=17	2372	139
2	2+1+3=5	1557	311
3	1+0+1=2	165	82
4	0+2+7=9	901	128
5	3+2+10=15	2283	152
6	1+0+13=14	2141	153
7	0	309	?
8	0+0+3=3	1348	450
9	1+0+0=1	394	394
ortalama	64	11470	179

² Parantez içindeki rakam, o tarihte üniversite sistemi dışında olan akademiler ve diğer yükseköğretim kurumlarında okurken sisteme dahil edilen sayıdır.

Yeni açılan üniversitelerin, fiziksel altyapı, laboratuvar ve derslik araç-gereçleri ile akademik personel açığını kapatmadan bir bölümlerine öğrenci almaya başlamaları sağlıklı bir başlangıç yapmalarına neden olmaktadır. Başka herhangi bir nitelik sorgulamasına geçmeden önce, mevcut durumdaki sayılara göz atmakta yarar vardır. Yeni açılan bazı üniversitelerimizin fakülte ve 4 yıllık yüksek okullarında okuyan toplam öğrenci sayıları ile yine bu üniversitelerdeki öğretim üyesi sayıları Tablo 2’de verilmiştir. Bu liste sadece küçük bir örnek grup oluşturmaktadır, benzer durumda daha fazla üniversitemiz benzer bir durum göstermektedir. Bu tablodan açıkça görülmektedir ki, bir üniversiteyi oluşturabilecek kritik bir öğretim üyesi sayısı ve kompozisyonu bulunmadığı gibi, öğrenci/ öğretim üyesi oranları da kabul edilebilir rakamların çok üzerindedir.

Süregeleyen Sorunlar

2009 yılında İnşaat Mühendisleri Odası tarafından düzenlenen birinci toplantıda aşağıdaki hususlara vurgu yapılmıştır:

1. *Yükseköğretim sistemimiz, tek bir yasa altında, dar tarif ve kurallar altında sağlıklı bir gelişme gösterebilmek için çok büyüktür. Lise üstü öğretim kurumlarının tek çatı altında toplanması dahil olmak üzere, en üst kurul/kurulların yetki ve sorumlulukları azaltılmalıdır.*
2. *Bir yükseköğretim öğrencisine yapılan yıllık harcama, OECD ülkeleri ortalamasının çok altında kalmıştır. OECD ortalaması, ülkemizin son kişi başına düşen gayr-i safi milli hasılasının dahi üzerindedir.*
3. *Eğitim sistemi gerek yöntem gerek kullanılan araç-gereç açısından çağdaşlaşmamıştır.*
4. *Üniversitelerin idari özerklikleri sınırlıdır; mali özerklikleri yoktur.*
5. *Akademik özgürlük Anayasa güvencesindedir, ancak, uygulamalar öğretim üyelerinin bu güvenceye güvenmemelerine neden olmaktadır.*
6. *Uluslararası benzer kuruluşlarca da tanınan bağımsız bir ulusal kalite güvence/akrediteasyon ajansı henüz oluşmamıştır.*
7. *Akademik yeterlilik ve mesleki yeterlilik kavramları yasal olarak birbirlerinden ayrılmamıştır. Akademik yeterlilikler çalışması tamamlanamamış, mesleki yeterlilik kavramı da henüz oluşmamış, formal eğitimle kazanılan mesleklerde akademik yeterlilik ve mesleki yeterlilik eşdeğer tutulmaya devam edegelmiştir.*
8. *Bilimsel yayın sayısının artması talebi, bu istatistikleri hazırlayan saygın yurtdışı kurumların kurallarını gevşetmelerini de birlikte getirmiş, bu konuda elektronik ortam uluslararası suistimalere zemin hazırlamıştır. Yayın sayısındaki artış olumlu karşılanmış, ancak nitelik sorgulaması yapılmamıştır. Dolayısıyla öğretim üyelerinin akademik yükselmelerinde rol oynayan bu talep sağlıklı bir “faaliyet sayma ve puanlama” şeklini almıştır.*
9. *Üniversiteye giren öğrencilerin ortaöğretimdeki eksiklikleri yükseköğretime başlayan öğrencilerde hissedilmekte, bu yükseköğretim programlarını zorlamakta, başarıyı etkilemektedir.*
10. *Giriş sınavlarının getirdiği sorunlar devam etmiştir.*

Eklenen Sorunlar

Yukarıda sayılan sorunlar bugün de geçerlidir. Bunlara günümüz itibarıyla

11. *Sağlıksız büyümenin getirdiği sorunlar,*
12. *Giriş sınavları ile ilgili yeni sorunlar,*
13. *Yükseköğretimde yeni yasa arayışlarında çokça dile getirilen bazı modellerin ülkemizde yaratabileceği sorunlar*

da eklenmiştir.

Günümüzde Üniversiteden Beklentiler

İçinde bulunduğumuz yüzyılda, bir ülkenin yükseköğretiminin niteliği ve niceliği, o ülkenin anahtar rolü oynayan bir milli kaynağı/kaynak eksikliği konumuna erişmiştir. Bunun nedeni ekonomilerin artan ölçülerde yüksek düzeyde bilgiye dayalı hale gelmeleridir. Bu gerçek, bireyler ve halklar kadar üniversitelerin de uluslararasılaşma ve küreselleşmeden etkilenmelerine neden olmaktadır. Tarihsel gelişimleri içinde, önce toplumun seçkinlerine eğitim veren, o toplumun seçkinlerinin sosyal ve kültürel yapısını oluşturan üniversiteler, daha sonra yöresel ve bölgesel ekonomiler için yetişmiş insan gücü sağlama misyonunu benimsemişlerdir. Günümüzde ise bu misyona ek olarak, kendilerinden, küresel ekonomi için de insan yetiştirmeleri beklenmektedir. Bu beklenti, üniversitede her düzeyde öğretim gören bireylerin ve toplumun ortak beklentileridir. Artık üniversiteler, stratejilerini küreselleşme gerçeğini gözönüne alarak sürekli gözden geçirmek durumundadırlar. Bu durum üniversiteler için dengelenmesi güç bir baskı yaratmaktadır. Kendilerinden, bir yandan daha fazla araştırma istenirken diğer yandan daha fazla öğrenciyi, öğrenci merkezli olarak eğitmeleri talep edilmektedir. Ekonomik yarar sağlamaktan daha da önemlisi, üniversitelerden adil, etik değerlerle donatılmış, sosyal adalet ve toplumsal dayanışma duygularına sahip bireyler yetiştirmesi, bunu evrensel ölçülerde yerine getirmesi beklenmektedir.

Üniversite Sorunlarının Misyonları Açısından Sınıflandırılması İçin Bir Öneri

Modern toplumlarda, yeni üniversitenin rol ve işlevlerini yerine getirebilmeleri için en az şu dört misyonun belirlendiğini ve benimsendiğini görüyoruz [1]:

- **Öğrencilerin iş dünyasına hazırlanması,**
- **Geniş ve ileri bir bilgi dağarcığının sürdürülmesi ve genişletilmesi,**
- **Demokratik toplumların aktif birer bireyi olarak hayata hazırlanmaları.**
- **Kişisel gelişmeler.**

Bu misyonlar küresel olarak geçerli olup, ülkeler, üniversitelerine, koşullarına göre ek uluslararası ve ulusal ve bölgesel misyonlar ekleyebilirler.

Yukarıdaki misyonlardan ilk ikisini üniversitenin yapısı ile ilişkilendirebiliriz. Gerçekleşen ilgili değişiklikleri de yapısal değişiklikler olarak sınıflandırabiliriz. Bu başlık altında örnek olarak, yükseköğretimde kalite güvencesi, yeterlilikler çerçevesi, yeterliliklerin ta-

nınması gibi konuları verebiliriz. Ülkemizde bu konudaki çalışmalar tekil olarak yaklaşık 20 yıl önce (önce ODTÜ, takiben Bilkent ve İTÜ ve diğerleri) başlamış, ulusal yapılanma için somut adımlar ise yaklaşık 10 yıl kadar önce atılmıştır. Ancak her iki konuda da henüz son adımlar atılmamıştır. Kalite güvencesi ile ilgili ulusal çerçeve çizilmiş, ancak bağımsız bir ulusal kurum kurulamamıştır. Yükseköğretimde ulusal yeterliliklerle ilgili çalışmalar büyük ölçüde tamamlanmış, ancak üniversiteler öğretim üyelerine gerekli ve yeterli tanıtımı yapamamışlardır. Bir diğer yapısal başlık ise ilgili yasanın değiştirilmesidir ve bu konuda ilk çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Özetle, sıraladığımız **süre gelen ve eklenen** sorunların çoğunun, bu başlık altında toplanabileceğini ve sonuçlandırılmasa da, gündemde olan, yol alınmış “yapısal değişiklikler” olarak sınıflandırılabiliriz.

Sadece bu başlıklarla ilgili olarak yapısal değişikliklerle ilerleme kaydetmek ise, üniversitenin rol ve işlevine bütünsel olarak bakmaya engel teşkil eder. Son 50 yılda üniversitelerde gerçekleşen veya onlardan beklenen değişikliklere bakıldığında ise, bunların hemen hemen tümünün yapısal değişikliklerle ilgili olduğunu, ara sıra ve sayıları gittikçe azalan az sayıda akademisyence dile getirilen diğer bazı sorunların ise çoğu zamangündemde önemi ile mütenasip bir yer bulamadığını görüyoruz. Bu gruptaki sorunlar, üniversiteyi üniversite yapan kimliktir ve bu kimliğin kaybedilmesi, üniversitenin kaybedilmesi ile eş anlamlıdır. Böyle bir durumda, gerçekleşen/gerçekleşecek yapısal gelişmeler üniversitelerin, ve dolayısıyla, toplumun gelişmesini sağlayamayacaktır.

Üniversitenin yapısal sorunlarının pek çok platformda dile getirildiğini biliyoruz. Bu toplantıda da mühendislik ve inşaat mühendisliğinde geline son durumun dile getirileceğini tahmin ediyorum. Ben bugün bu konulara değinmek yerine, yukarıda sıralanan dört misyondan son ikisi hakkında konuşup, dikkatlerin biraz da bu yöne odaklandırılmasına çalışacağım. Bu iki misyonu vurgulamak için tekrarlıyorum:

- **Demokratik toplumların aktif birer bireyleri olarak hayata hazırlanmaları.**
- **Kişisel gelişmeler.**

Avrupa Konseyi bu konuda bir proje başlatırken, çarpıcı bir başlık seçmiştir: **“Pazar ve hümanizma arasındaki üniversite: 21. Yüzyılda üniversitelerin yeniden tarifi edilen değerleri ve işlevleri”**. Avrupa Komisyonu bu proje ile, yükseköğretimde yeni politikaların ve onların ekonomik konulara verdiği aşırı ağırlığın ötesinde bir bakış getirmeyi amaçlamıştır. Projeyi tetikleyen tesbit, üniversiteleri ilgilendiren siyasi tartışmalar ve onların reform tasarılarında, bazı misyonların ve değerlerin yer almasıdır ve proje bunları gündeme taşımayı hedeflemiştir.

Üniversitenin tarihsel gelişmesi içinde kazandığı ve hiçbir zaman vazgeçilmemesi gereken en temel özellikleri **kurum özerkliği ve akademik özgürlüktür. “Üniversiteler, akademik görevlerini başarı ile yerine getirebilmek için siyasi ve dini otoritelerden ve ekonomik güçlerden bağımsız olmalıdırlar.”** Bir önceki cümle Avrupa Konseyi parlamentarı meclisinin 2006 yılında akademik özgürlük ve üniversite özerkliği hakkında aldığı tavsiye kararından çıkarılmıştır. Günümüz üniversiteleri, bir yandan, hesap verebilen, şeffaf olan kalite denetimine tabi tutulması, toplumun değişen ihtiyaçlarına çözüm arayıp bulması beklenen, diğer yandan kurumsal olarak özerk ve akademik özgürlüğün yaşanabildiği birer kurum olmak zorundadırlar. Günümüz üniversitesinin işi eskiye göre çok daha zordur. Çünkü görünürde birbirleri ile çelişkili görünen bu iki beklenti grubunu ve bu grupların savunucularını birbirlerini anlayacak ve uzlaşacak bir noktaya taşımak gerekmektedir. Ne bu yeni beklentileri karşılamadan, ne de üniversitenin temel

değerlerini yok sayarak 21. Yüzyılın çağdaş üniversite modeline ulaşmak mümkündür. Günümüz üniversitesinde, bu sunuda sözü edilen misyon başlıklarının tümü hayati öneme sahiptir, hiçbirini bir diğeri için feda edilemez.

Küresel beklentileri sağlamak isteyen bir üniversiteden beklenen diğeri ise, özellikle Avrupa Birliği ülkelerindeki demografik yapıyı gözönüne alan bir beklentidir: **“kültürel çeşitliliği kültürlerarası sürekli diyalog yolu ile bir zenginlik haline getirmek, karşı karşıya getirmemek, tersine toplumsal bütünlükle kültürel çeşitliliği bir arada yaşatmak.”** Burada üniversiteler bütünleştirici unsurlar görülmektedir. Buradan ülkemizin üniversitelerinin de benzer sorumluluklar taşıması gerektiğini söyleyebiliriz.

Benzer bir bakış, bir yıl kadar önce, bu kez uzak doğudan gelmiştir [2]. Bu makalede, “21. Yüzyılda yükseköğretimde paradigma değişikliği: bilimsel gelişmede izole (kompartmanlara ayrılmış) eğitimden bütünleyici/bütünsel küresel eğitime geçiş” farklı bir yaklaşımla ele alınmış, sanayi devriminde bilim ile sonrasında bilim için ilginç bir analogi öne sürülmüştür:

“21. Yüzyılda, endüstriyel devrim çağıının Newton fiziksel dünyasından, Einstein’ın rölativistik/kuantum fiziksel dünyasına geldik. Endüstriyel devrim çağıının Newton fiziksel dünyasında, zaman, mekan ve madde birbirlerinden bağımsız olarak tariflenmişti. Eğitim yöntemlerimiz de, esas olarak, birbirleri ile aralarında bağ oluşturulmayan disiplinlerde, aralarında bağ kurulmamış bilgilerin, bilgi parçalarının aktarılmasına odaklanmıştı. 21. Yüzyılın bilgi toplumunda ise, üniversiteler ve öğrenciler, farklı disiplinleri, aralarında ilişki kurarak bir arada ele alan bir “bütünsel insan eğitimi” arayışına girmişlerdir. Bütünleyici/bütünsel (integrative/holistic) eğitim paradigması, evrende zaman-mekan-madde/enerji entegrasyonuna benzer, ona bir paralellik gösterir. Çağımızın bütünleyici/bütünsel eğitiminin birbiri ile bağlantılı üç temel unsuru

- **Küreselleşme (sonlu-sınırlıdan sonsuz-sınırsıza geçiş),**
- **İnsanileştirme (hümanization) (insanın gelişmesinin materyalizmin ötesine geçmesi),**
- **Futurization (hemen sonuçtan ziyade gelecek-kalıcı değerlerin vurgulanması-gelecekteki eylem ve koşullara ait fikirleri ifade etme) dir.**

21. Yüzyılın eğitiminin yönü, salt ekonomik düşünceleri aşarak küresel barış ve refaha ulaşmak için ahlaki değerler boyutunu da içine almalıdır.”

21. yüzyılda gelişmeler, 20. Yüzyılın son çeyreğine kıyasla dahi çok daha hızlı olmaktadır. Dolayısıyla, bu yüzyılın eğitim paradigması bir önceki yüzyıla göre de büyük değişiklik gösterecektir. Pek çok disiplinde, bilgiye dayalı öğrenilenler kısa süreler için yetersiz olacaktır. “Enformasyonu yeni bilgiye çevirme, bu yeni bilgiyi uygulamaya aktarabilme enformasyona erişmekten daha önemli olduğu için yeni eğitim paradigması bu çerçevede gelişecektir.” Bu eğitimde geçerli bilgiyi bulma ve erişme, analiz etme, bundan sonuç çıkarabilecek bir düşünce süreci ve neticede bu bilgiyi problem çözmede kullanabilmek önemli olacaktır. Takım çalışması yapabilmek, meslektaşlar arası öğrenme-öğretme, kaynak bulabilme, yaratıcılık, değişikliklere ayak uydurabilme beklenen diğeri özelliklerdir. Ayrıca disiplinler arası çizgi incelenmiştir, interdisipliner çalışmalar ağırlık kazanmıştır.

Yukarıda sözü edilen tüm beklentiler yapısal değişikliklerle çözülebilecek olan ve çözülmesi gereken yükseköğretim problemimizdir. Henüz çok az sayıda üniversitemizin çok az sayıda bölümü bu yolda adım atmışlardır. Dolayısı ile, bu durum, üniversitelerimizin eğitimi insan gücü arzında halen önemli bir problemdir. Yarım kalan yapısal değişiklik

çalışmalarının süratle bitirilmesinde büyük yarar vardır.

Avrupa Konseyince belirlenen misyonlardan son ikisi (*Demokratik toplumların aktif bireyleri olarak hayata hazırlanmaları ve kişisel gelişmeler.*) [2]'deki üç temel unsurdan "hümanizasyon", insani boyutu içermeleri açısından örtüşmektedir. UNESCO'nun 2009 Eğitim Raporunda [3] da belirtildiği gibi, günümüzde yaşanan krizler pek çok değerini yok olmasına neden olmakta, ekonomik gerekçelerle olmazsa olmaz değerler gözardı edilebilmektedir. Bu ise üniversitelerin ve dolayısıyla toplumların kalıcı gelişmelerine engel olabilecek bir sakınca arz etmektedir. Üniversitenin yapısı ve/veya yapısal değişiklikle de ilişkilendirilebilen, ancak bu son iki misyonun gerçekleştirilebilmesi için hayati önem taşıyan **özerklik ve akademik özgürlük değerlerini** daha önce dile getirdik. Bunların yanında, üniversite öğrenciliği sadece yukarıda aktarılan konuları ustalıkla ve robotik bir şekilde yapabilecek yeteneklerle donatılmasından ibaret değildir. Öğrencilere bu kazanımlarının yanında, ahlaki değerler, meslek etiği ve toplumun entelektüel bireyleri olacak kişilik kazandırmak üniversitenin başlangıcından itibaren hiç vazgeçmediği bir görevdir. UNESCO 2009 eğitim raporunda bahsi geçen "kaybedilen değerler" in geri kazanılması, üniversitelerin bu rollerini başarı ile yerine getirebilecek donanımda insan gücüne sahip olup olmadığına bağlıdır. İkinci dünya harbi ve sonrasında bu alanda adeta tam teçhizatlı olan az sayıdaki üniversitemizin ve oluşan yükseköğretim sistemimizin yıllar içerisinde sürekli zafiyet göstererek, bugün o sözü edilen değerlerin ve birikimin neredeyse yok olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Yeni bir yasa ile sağlanabilecek **"çeşitlendirme"** ile bu husus göz önüne alınırsa, bazı üniversitelerimiz bu konuda kendilerini yeniden yapılandırabilirler. Doğal olarak, kitlesel eğitimin öncelik kazandığı koşullarda, tüm yükseköğretim kurumlarımızdan bunu beklemek gerçekçi olmayacaktır, ancak bu tercihi yapanların önündeki yasal kısıtlamalar, hakettikleri sürece, kaldırılmalıdır.

Konuşmamı, futurist John Schaar'ın [2]'de yer alan şu özdeyişi ile sonlandırmak istiyorum:

"Gelecek günün sunduğu seçenekler arasından yapılan tercihlerin bir sonucu değil, önce zihinlerimizde ve isteklerimizde, daha sonra etkinliklerimizde yaratılan bir yerdir. Gideceğimiz bir yer değil, oluşturacağımız bir yerdir. Yollar bulunmaz, döşenir. Bu yollar döşenirken, döşeyen de, yazgı da değişir."

Kaynaklar

- [1] Katia Dolgova Dreyer, "The Role of Higher Education in a Modern Multicultural University" YÖK, Bilkent Üniversitesi ve Council of Europe tarafından düzenlenen ve e Aralık 2007'de Bilkent Üniversitesinde yapılan Current Issues in Higher Education in The World konferansında sunulmuştur.
- [2] Young, Gil-Kim, (2010) "A shift of higher educational paradigm with scientific development from isolation to integrative/holistic global education in the twenty-first century, Educational Research Vol. 1 (4) pp. 075-087.
- [3] UNESCO (2009) "WCHE (World Conference on Higher Education: The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development)", Paris, 5-8 July 2009.